

MATKO PEIĆ

1923. – 1999.

ZAGREB 2003.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
SPOMENICA PREMINULIM AKADEMICIMA SVEZAK 114

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
SPOMENICA PREMINULIM AKADEMICIMA SVEZAK 114

ISBN 953-154-596-0

ISSN 1330-0865

Uredio
Akademik Dubravko Jelčić

RAZRED ZA KNJIŽEVNOST

MATKO PEIĆ
1923. – 1999.

ZAGREB 2003.

SPOMENICA

Posvećena preminulom
Akademiku Matku Peiću
Redovitom članu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
(Požega, 10. veljače 1923. – 30. listopada 1999., Zagreb)

Ispraćaj posmrtnih ostataka
Zagreb, Krematorij, 9. studenoga 1999.
Oproštajna riječ akademika Dubravka Jelčića

Komemoracija
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti,
Zagreb, 30. siječnja 2003.
Govor akademika Tonka Maroevića
i člana suradnika Stanislava Marijanovića

Bibliografija

ISPRAĆAJ POSMRTNIH OSTATAKA

ZAGREB, KREMATORIJ

9. STUDENOGA 1999.

MATKU PEIĆU IN MEMORIAM

Kad u ovom doista bolnom trenutku uzimam riječ oproštaja od hrvatskog književnika, znanstvenika i slikara, akademika i prijatelja Matka Peića, u ime Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i posebice u ime Akademijina Razreda za književnost, prva je i osnovna misao koje me obuzima i kojoj ne mogu umaći: misao i spoznaja, da je svijet u kome živimo postao manji, a život koji živimo siromašniji. Koliko i zašto, to zasigurno znaju oni koji su makar i površno poznavali Matka Peića i makar iz dosade prelistavali kadikad bilo koju njegovu knjigu. A mi, koji smo njegove knjige visoko cijenili kao plodove jedne iznimne darovitosti, a njega doživljavali u svakodnevnim susretima i voljeli kao više nego lucidnog sugovornika i nepokolebljivog prijatelja, mi bismo taj osjećaj i tu spoznaju mogli objašnjavati i obrazlagati u nedogled.

Peić je bio dragocjena pojava i u životu i u umjetnosti. Likovno i nadaren i obrazovan, poslije završenih likovnoumjetničkih studija i zapaženih mladenačkih slikarskih izložbi, zablistao je kao književnik, kao pjesnik, koji je to bio i u stihovima, a još više u esejima i u putopisnoj prozi, u kojoj se čvrsta, egzaktna dokumentarnost i pozitivistički realizam miješa i stapa s ingenioznom imaginacijom u idealnom omjeru i neponovljivoj koncentraciji. I upravo tim knjigama, u kojima se iz rečenice u rečenicu događa čarobna alkemija riječi, ona čudesna preobrazba o kojoj je pjevao i Cesarić, uzdigao se naš Matko do vrhunaca hrvatskoga književnog izraza uopće.

Njegov književni rukopis jasno govori kakav je bio čovjek, a oni koji su ga poznavali znaju zašto je bio takav pisac kakav je bio. Stamen kao stijena, čvrst kao panj, grub naoko kao kora slavonskog hrasta. Pisac od komada, što bi rekao Goran Kovačić. Bio je pisac intuitivne spoznaje unutarnjeg života svega

što živi, i ljudi i životinja i bilja, osjećajući u svemu povezanost duha i tvari u perspektivi trajanja. Sve što je pisao zračilo je bergsonovskim vitalizmom, a i kao čovjek, u svome osobnom životu, bio je otjelovljenje onoga što Bergson zove *élan vital*. Bez njegova umijeća življenja ne bi bilo ni njegova umijeća pisanja. Dinamični portretist, kako bi Matoš rekao, *naših ljudi i krajeva*, nedostižni minijaturist u književnosti kao što je bio davno naš Klović u slikarstvu, obilježio je i omeđio ne samo fizičke nego i duhovne granice Hrvatske u svim nijansama, što ih je moglo zapaziti njegovo oštro oko i riječima izraziti njegovo precizno, sitnozorsko pero. *Skitnje i Crno zlato, Jesen u Poljskoj i Ljubav na putu* – to su samo neke ključne, sabirne postaje njegova književnog puta – i putovanja. Bio je strasni putnik koji je svoju domovinu, hrvatski sjever i jug, istražio i upoznao najviše peripatetički, zastajkujući na svakom drugom koraku i zapisujući u svoje poslovične notese sve što mu je pogled nudio a intuicija otkrivala. I tako je tijekom gotovo pola stoljeća nastala velika književnost, ali nažalost i ostala golema rukopisna građa, stotine a možda i tisuće njegovih notesa, građa koju nije dospio iskoristiti kao sirovinu i preraditi u konačni literarni tekst. Neprocjenjiva građa i neprocjenjiva šteta što će zauvijek i ostati samo građa, doslovce neiskoristiva, jer njegove natuknice, kratice ili šifre, nitko osim njega ne bi mogao odgonetnuti, vrijedna nam je još jedino kao materijalni dokaz neiscrpne fizičke i duhovne radinosti ovog neumornog zaljubljenika u život i neprispodobivoga njegova interpretatora i pjesnika. I posljednji njegov odlazak iz svoga doma na Savskoj cesti 17, te kobne subote 25. rujna 1999., bio je, naoko bi se reklo, jedan od njegovih rutinskih odlazaka na izlet, na posao koji je volio više od svega i za koji je zaista živio, na krstarenje hrvatskom zemljom od sjevera do juga i od zapada do istoka, s olovkom i notesom, dakako. Ali nesretni slučaj i sve što se kasnije zbivalo dramatskom nepredvidljivošću i zgusnutošću, pretvorilo je taj bezazleni izlet u odlazak bez povratka.

Poznavao sam mnogo ljudi najrazličitijih i naobrazbom i svjetonazorom. Među njima bilo je i zaista iznimnih i osebujnih. S nekima sam i prijateljevao. Matko je bio doslovce najiznimniji, najosebujniji, najoriginalniji od svih koje sam znao. Profesor izvanredne erudicije i doista enciklopedijskog zanimanja i znanja – bio je čovjek sasvim neprofesorskih manira, bliži životnom stilu nekog prosječnog požeškog obrtnika ili zagrebačkog purgera nego visokog intelektualca, sveučilišnog profesora i akademika.

Bolne vijesti uvijek nas potresu, pa i kad su očekivane.

Ne će više biti ni naših susreta, ni razgovora, ni šala, koje su nas godinama krijepile i u najtežim vremenima. Ali ostaju njegove knjige i one će trajati dok bude hrvatskog jezika, svjedočeći o jednoj postojanoj hrvatskoj duši i hrvatskoj zemlji, koju je tako silovito ljubio i tako krepko opjevao.

U Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti nitko ga ne može zamijeniti, kao što ga nitko ne će moći zamijeniti ni u njegovoj Požegi, ni u njegovu Zagrebu, ni u njegovoj Hrvatskoj.

KOMEMORACIJA

U HRVATSKOJ AKADEMIJI
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

30. siječnja 2003.

MATKO PEIĆ

I.

U hrvatsku književnost ušao je Matko Peić relativno kasno, a pritom se legitimirao nesvakidašnjim žanrovskim izborom i neobičnom, netipičnom (nikakvom aktualnošću određenom) osjetljivošću. Pomalo autsajderska pozicija u odnosu na vlastiti naraštaj i dominantne tendencije vremena čini se da je pripomogla razvijanju sasvim specifičnih sklonosti i rastu opusa koji je tendirao izdvojenosti. Naizgled izgubljeno vrijeme – u perturbacijama Drugoga svjetskog rata i u frustracijama poratne tendencioznosti – i prividno nekorisna, izvanknjiževna specijalizacija – diploma slikarstva na likovnoj akademiji i sindikalno ovjerena praksa povjesničara umjetnosti, likovnog kritičara – pokazat će se na duge pruge iznimno produktivnima. U pravoj proustovskoj “potrazi za izgubljenim vremenom” (kako za razdobljem svoje mladosti tako i za epohama raznovrsnih prethodnika, idealnih sugovornika i dobrodošlih uzora) nadoknadit će ovaj pisac sve moguće zaostatke; dapače, kompenzativno će uspostaviti povijesnu vertikalu što ide od iskona prema vječnosti.

Kad se 1967. godine Matko Peić oglasio svojom prvom beletrističkom knjigom “Skitnje”, znatno mlađi “krugovaši” već su bili etablirani arbitri, provoditelji uspješne esetske revolucije, modernističke obnove prema zapadnoeuropskim, posebice anglo-američkim kriterijima. Ovaj je pisac, međutim, startao s izazovno pasatističkim nadahnućima i izričito domoljubnim, regionalnim, lokalnim temama. Ako bismo htjeli pronaći neposredne pretke po senzibilitetu lakše bismo ih našli u pjesništvu između dva rata (recimo, u rasponu između Cesarića i Tadijanovića), ali gotovo prkosan izbor putopisnog književnog roda i upravo barokna stilizacija rečenice govorili su kako je Peić odlučno krenuo sasvim svojim smjerom. Kad nešto kasnije objavi početničke

i zrelije stihove, pokazat će se kako priključak na spomenute žive klasike ima motivacije, no mnogo je bitnija autentičnost viđenja, svježina oblikovanja, moć izražavanja.

Neosporna Peićeva originalnost otprve je prepoznata. Možda nije bilo odveć odjeka među generacijski solidarnim kritičarima, no podrške nije nedostajalo, počam od najviših društveno-književnih autoriteta kao što su Krleža i Matković ili vrhunskih književnopovijesnih sintetičara poput Frangeša i Šicela. Posebno studiozno su mu pristupali Pavletić i Jelčić, a žurnalistički temperamentno su ga pratili i medijski mu primjereno sekundirali Mandić i Vnuk. Po liniji literarnog lutalaštva oglasili su se srdačno Vereš i Vrkić, Bilopavlović i Hunjadi, a u duhu slavonske zavičajnosti recepcija je bila najšira i najustrajnija. Među tumačima Peićeve ukorijenjenosti u rodnu regiju možemo naći čitavu amplitudu vrijednih prinosa, što ide od Vaupotića i Marijanovića do znatno mlađih kao što su Stanko Andrić i Helena Sablić Tomić. Mnoge od tih kritičkih poticaja prihvaćamo kao nužne orijentire, mozaik sudova i mišljenja tvori već uvjerljiv prikaz snažne osobnosti, dobijamo portret pisca koji je kao rijetko koji drugi znao povezati erudiciju i rudimentarnost, sintetizirati rafinman i grubost. Oksimoronskim sintagmama možda se približavamo biti Peićeva fenomena: tko bi se inače usudio spojiti seljaka i Versailles, alpski snijeg i Danteov grob, muzej i gnojište. Naturalizam viđenja združen je s konglomeratom gotovo nadrealističkih susreta riječi i stvari, erotizam začinjen morbidnim asocijacijama, vitalizam arheologije i biofilnost nostalgije – takve nam karakteristike padaju na pamet u susretu s njegovim najvažnijim, “kanonskim” tekstovima.

Binarne opozicije, međutim, nisu dovoljne za razumijevanje Peićeva stvaralačkog procesa. Mnoge su solucije trinarne, a povremeno bi nam trebala i polinomna konstrukcija. Ipak, mislim da se u znaku trinoma, tročlane i trokutne strukture najbolje čita piščeva orijentacija i dinamizam njegova izraza. Započet ćemo gotovo banalnom tvrdnjom kako su tri njegove najvažnije, gotovo prevratne ili pionirske knjige – svojevrsan putopisni triptih – ispisane iz različitih vizura, koncipirane iz suprotstavljenih prometnih situacija i odgovarajućih prevoznih sredstava.

Naime, *Skitnje* nastaju – odnosno, barem indikativno započinju – u vožnji fijakerom, *Jesen u Poljskoj* dominantno je zamišljena iz perspektive putovanja vlakom, dok *Crno zlato* ima niz epizoda viđenih iz helikoptera. Pogrešno bi

bilo zaključiti kako ubrzanje ili modernizacija kretanja znače postupan tehnički progres, prihvaćanje programatske avangardističke opcije. Istina, Peićev anakronizan nije neizbježno retardirajući, ali njegov imanentni elitizam ne pristaje na kriterije izvanjske prisile. Uostalom, nezavisno od inače korištenih vozila, najveći dio tekstova pretpostavlja pješački pristup, neposredan tjelesni ulog i čak izravan fizički angažman.

Drugu, temeljniju trojnost naći ćemo u korištenju raznih osjetila, pravu sinestezijsku obuzetost. Da školovani slikar insistira na vizualnim efektima sasvim je razumljivo i očekivano, ali u ritmizaciji i asonantno-konsonantnoj artikulaciji perioda naći ćemo snažnu auditivnu komponentnu, kojoj povremeno ravnopravno možemo pridodati i gustativnu (u prednosti nad olfaktivnom i taktinom). Stilistička analiza dobit će adekvatnu primjenu u traženju odgovarajućih relacija između detalja kao “jednostavnoga oblika”, poglavlja kao svojevrsnog “simfonijskog stavka” i kompozicije cjeline kao “montaže atrakcija”.

Od sredstava kojima se Peić služi u evokaciji ambijenta i situaciji prevladavaju smjele usporedbe, zatim dolaze također neočekivane metafore, a ne zaostaju ni povremene personifikacije. Hiperbola je njegova omiljena stilska figura, hipertrofija pridjeva svjedoči raspojasanost vizije, ali gotovo glazbena organizacija teksta i racionalna kontrola plana osigurava harmonični učinak. Toponomastika ili poigravanje etimologijom stvaraju također ekstatične, euforične verbalne zanose. Zoološki, geološki i kunstgešiherski termini ravnopravno sudjelu u neravnodušnom buđenju mrtve materije.

Nesputanost Peićeva izraza hrani se vegetabilnom razgranatošću, fitomorfnom spletenošću, osnažuje animalnom mišićavošću. Makabrična sklonost prema zemnim ostatcima preobraća se u hedonizam sočnoga življenja i dijelom sublimira u spiritualni ekstrakt stilsko-kulturološki kao da nasljeđuje barokni “memento mori”, no istodobno njeguje i rokokoovsku senzualnost i bidermajersku sklonost za minijaturno i distingvirano. Od dvadesetostoljetnih morfoloških krilatica za nj bismo mogli najodređenije vezati ekspresionističko deformiranje konvencionalnog oblika, fovistički žar i prkos, te – eventualno – unanimistički doživljaj prirodnog okoliša. Ali najbitnija je za Peića dobitna kombinacija ruralnoga i rafiniranoga, odmjerena smjesa eruditskoga i primitivnoga, a sve u svrhu postizanja dojma premijernosti, prvotnosti, izvornosti.

U nekom drugom, manjem opusu trebalo bi posvetiti veću pažnju i stihovanoj dionici. U Peićevu slučaju uspjelije pjesme uzimamo ponajprije kao

motivske jezgre tema što će ih potpunije razraditi u putopisima (*Povratak u Slavoniju, Slavonijom, Slavonški vlak, Stare daljine*, uz nizove biljnih i životinjskih pobuda) ili u likovnokritičkim radnjama (*Slikanje oblaka, Kameni dječak Villonu*). Naime, svoj je lirski potencijal ovaj autor ugradio u proznu rečenicu, u putopisnu fakturu, koja povremeno doista ima karakter akvarelnog zapisa ili haiku crtice, elegijske impresije ili pjesme u prozi. A u ponekim slučajevima ulomci zadobijaju i novelističku zaokruženost, dobijaju pripovjedni napon (*Mornarčina priča, Fajercajgaš*), u iznimnim slučajevima čak i karakter ulomka nekog romana u pismima (*Kurija*).

Doista, sa šest originalnih proznih – pretežno putopisnih – knjiga Peić je obogatio hrvatsku književnost druge polovine XX. stoljeća novim iskustvima percipiranja i bilježenja zbilje, ispunivši svoj stvaralački dug snažnom preobrazbom i moćnom inkantacijom građe, nadvladavši anakroničnost i pasatizam poticaja uvjerljivošću i vitalnošću govorenja – što nam posthumno zrači možda još blistavijim emanacijama.

II.

Ako je Dubravko Jelčić opravdano mogao okupiti izbor Peićevih beletrističkih radova pod naslovom *Ljubav za Hrvatsku*, pod istim bi se geslom još lakše mogle svrstati brojne Peićeve knjige i studije posvećene slikarima, kiparima i književnicima. Naime, u radovima znanstvenog, istraživačkog, povijesnoumjetničkog i kritičkog karaktera još izrazitije je došla do izražaja namjera afirmiranja baštine, želja oduživanja prethodnicima, prava strast odavanja počasti domaćim ambijentima, formativnim situacijama, bližim i daljnjim korijenima vlastitoga izrastanja. Taj emocionalni faktor unošen u analitičko, pozitivističko, monografsko pisanje učinio je da se Peićevi eruditski i stručni tekstovi ne razlikuju bitno od onih uže književnih. Neki su ih zbog toga još više voljeli, još radije prihvaćali, dok je kod nekih jači afektivni naglasak izazivao čak negativne reakcije, priječeći ih da prime relevantan spoznajni saldo, da uočavaju i uračunaju njihovu interpretativnu ili historičarsku vrijednost.

U svakom slučaju obimna i vrijedna likovnokritička i književnokritička parcela Peićeva opusa ne može se preskočiti niti u pretežno literarno usmjerenom razmatranju. Ali ako su stilske karakteristike, dakako, izrazitije u pu-

topisima, poetološke intencije i etička motivacija zapravo su razvidnije u studijama i monografijama. Ponosan na svoje podrijetlo i svoj zavičaj, Peić je gradu Požegi i njegovoj okolini, požeškim protagonistima i suputnicima, požeškim enterijerima i ulicama posvetio razmjerno najbrojnije stranice. Možda bi bilo pretjerano smatrati ga zastupnikom tainevskog determinizma ambijenta (i roda, da ne kažemo rase), ali svakako jest nasljednik matoševskog shvaćanja duševnosti krajolika i humanizirane prirode (u čemu je također na tragu francuske neoromantične linije Barrèsa i Amiela). Nalazeći sklad i postojanje “tajnih veza” između pisca i njegove kolijevke, Peić se pobrinuo opjevati svoje rodno gnijezdo, “slavonsku Atenu”, “Vallis aurea”, mjesto lijepo umjetničke tradicije i građanske kulture, sredinu jakog društvenog života i školskog potencijala. Najviše se pak Peić veselio ustvrditi kako je taj grad smješten u pravom brdovitom okolišu, te ne potpada pod stereotipe ravničarske Slavonije, te kako je također sačuvao komponentu osmanlijskoga, turskoga razdoblja, suprotstavljajući se na taj način ustaljenom preziranju takvih “egzotičnih” slojeva. U čitavoj plejadi požeških književnika Peić je nalazio poneku srodnost s vlastitim predilekcijama, potvrđujući ponajprije njihovu istančanost i plastičnost, humor i naturalizam, dosjetljivost i konkretnost. U svojim je prikazima ili prigodnim člancima proslavio Cesarića i Cirakija, romanopisce Miroslava Kraljevića i Josipa Eugena Tomića, satiričare Korajca i Jurkovića, lingviste Babukića i Matića, geografe Lermana i Kempfa, putopisce Messnera-Sporčića i Antuna Branka Pavića, polihistore Kaju Agjića i Josipa Paviševića, ali je daleko najopsežniji i najrelevantniji prilog posvetio Antunu Kanižliću.

Disertacija *Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižlića, (1699.-1777.)* ponajmanje je suha akademska rasprava ili tipičan doktorat. To je zapravo strastvena tematska inventura, lucidna stilistička analiza, temperamentna apologija vlastitoga pretka, jer u ubrzanom ritmu Kanižličeve rečenice Peić vidi postupak što će i njega odlikovati, a u mikroanalizi flore i faune nalazi primjer čak dostojan nasljedovanja. Jedan drugi Požežanin, slikar i kipar Miroslav Kraljević (homonim starijega romanopisca), u gotovo će jednakoj mjeri, kao i Kanižlić, postati Peićevom opsesijom. Štoviše, njime će se pozabaviti znatno prije i tumačiti će ga, otkrivati, zalagati se za njega u desetinama prigoda. Pronašavši u njemu autentičnog zavičajnika ali i srođenoga Parižanina, jakog instinktivca ali i intelektualnog vrsnika, neumornoga radnika ali i velikog gospodina, pravoga “gospara” na sjevernohrvatski način, Peić je otkrio idealnu figuru svojih

stvaralačkih pregnuća – pa možda ih baš zbog tako visoko postavljena uzora na likovnom planu i neće moći ostvariti.

U svojoj ljubavi prema Hrvatskoj polazi Peić logično od rodne Požege i u koncentričnim se krugovima zadržava najčešće na slavonskim lokalitetima i ljudima iz Slavonije. Istina, na svojim europskim i svjetskim skitnjama nikada ne propušta potražiti našijence, pa će se u Londonu i Parizu rado prisjetiti Klovića i Čulinovića, Laurane i Meštrovića, ili će ga Belgija i Poljska asociirati na zavičajne pejzaže. No Slavonija u srcu vodit će ga i kulturološkim putevima, te će ići u Tadijanovićevo Rastušje i Slavonski Brod, u Benešićev Ilok, u Osijek Jagode Truhelke, u Katančićevo Valpovo. Posebne će afinitete razviti prema Benešićevu pisanju, nalazeći sinesteziju i sinkretizam izraza kakvom i sam teži. Na razmeđu književnosti i likovnosti iscrpne će studije napisati o odnosima Mažuranićeva, Vidrićeva, Matoševa, Vojnovićeva pjesništva i suvremenoga im hrvatskoga slikarstva.

Od ishodišnoga (dakle: požeškoga, ali i za hrvatski modernizam bitnoga) Kraljevića krenut će prema bliskome (jednako minhenski obilježenome) Vladimiru Beciću, inače neposrednom svom učitelju na zagrebačkoj likovnoj Akademiji. Višestruki *hommage* Beciću pratit će podjednako vjerno interpretiranje – opet Minhenovca i opet svoga profesora – Ljube Babića, koji će mu pak postati i pravi mentor u likovnoj publicistici. Tražeći temelje “die Kroatische Schule” posjećivat će Poljaka Olszewskoga, u potrazi za podacima o Matošu hodočastit će u Pariz Roveyreu. Istraživalački eros Matka Peića upotpunit će kataloge i znatno uvećati naše spoznaje o brojnim likovnim velikanima i zaslužnim djelatnicima na slikarskoj ili kiparskoj njivi. Bez Peićevih tekstova znatno bi nam manje prezentni bili Mašić i Slava Raškaj, Čikoš i Kovačević, Filakovac i Branimir Petrović, Radauš i Domac, Mujadžić i Meštrović. Kroz kratko vrijeme pisanja “militantne” likovne kritike zalagao se pretežno za tradicionalne metjerske zasade, a u polemičkoj konfrontaciji s tada, ranih šezdesetih godina prevladavajućim apstraktnim usmjerenjima prkosno je – kao potencijalne adute, ili barem dostojne takmace – izvukao iz rukava i pojave poput Bužana i Tomerlina.

Budući da sam i sam pisao likovne kritike, shvatljivo je da su mnogi stavovi Matka Peića izazivali moje plodno neslaganje, kao uostalom i većine pripadnika našega naraštaja, sklonijega modernijim i onda aktualnijim, avangardnijim opredjeljenjima. Međutim, razlika u uvjerenjima, a i razlika u senzibilitetu, nije

me nikad priječila da vidim specifične potencijale drugačijega opredjeljenja, a pogotovo nisam ostao slijep na književnu uvjerljivost Peićeva svjedočenja. Pristrano zanimanje za njegov rad rodilo se također zahvaljujući kontrastima. Kao Dalmatinac i kao nešto mlađi imao sam, logično, drugačije "svjetionike", premda nisam mogao biti ravnodušan na Peićeve stranice o jugu ili na njegove afirmativne tekstove o Tartagliji i Dulčiću (ne baš čestim mediteranskim orijentirima njegova opusa).

Moje poznanstvo s Matkom Peićem nije moglo prerasti u neko živo prijateljstvo ili intimnu bliskost. Stjecajem okolnosti upoznali smo se baš u mojem zavičajnom hvarskom Starom gradu (na simpoziju o Hektoroviću, daleke 1968. godine), a susretali i u njegovoj Požegi (na simpoziju o Kraljeviću). Kako nisam posjećivao "Kutjevo" niti lokale u koje je on zalazio, susretali smo se najčešće u nekom antikvarijatu ili na ulici, više puta baš u Frankopanskoj. Svakom zгодom bismo se duže zadržali u razgovoru s malo ironije i doze poučnosti s njegove strane, a ni ja nisam štedio osmijeha i podsmijeha. Uvjeren sam kako je shvatio da ga uvažavam, jer mi je počeo sve neposrednije govoriti o vlastitim izlagačkim planovima, o potrebi da konačno izađe u javnost i sa svojim crtežima, akvarelima, skicama, slikama. Iz dva-tri posljednja susreta dalo se zaključiti kako je voljan pokazati mi svoje likovne radove, možda čak provjeriti reakcije drugoga oka. Rado bih bio vidio Peića slikara (dotad sam mogao zaviriti u njegov notes tek kad je radio krokije na kakvoj sjednici), još radije možda posvjedočio i o tom latentnom aspektu njegova opusa. Ali ovo je nažalost jedini način nastavka razgovora, kasni ali definitivni dokaz poštovanja za drugačiji no iznimno plodan oblik ljubavi prema kulturi, tradiciji i stvaralaštvu domaće sredine.

PISAC KOJI UDIŠE I SLUŠA SVOJU DOMOVINU

Hommage à Matko Peić

Čast je govoriti u ovome ljudski lijepom i najdostojanstvenijem danu ove Akademije koji se danas upriličuje i Matku Peiću, njezinu članu kroz dva puna desetljeća, kao i steći pravo na to pa reći – našem Matku. I nakon što je sedamdeset i sedma životna jesen u Hrvatskoj sklopila nad njim svoja mirogojska krila, ponavljam riječi pjesnika Franje Markovića, pravog člana ove Akademije, na žalobnom sijelu nakon pogreba Augusta Šenoae:

Što nas je toliĳe sabralo? Jedan grob. Ne, nije jedan grob, nego ono što je prije njega bilo: jedan život, život Augusta Šenoae. To je bio život koji se ne završuje grobom...

A niti Matkov, njegovim odlaskom i ispraćajem, koji se nadvio nad njim i članovima ove Akademije neočekivano, već na grebenima Bjelolasice, u masivu Velike Kapele ili povijesnoga Gvozda: tu je i tada njegovo posljednje putovanje ovjenčano predsmrtnim vijencem. Zagrljaj s prirodom koja obavlja bljeskovima, hermelinski stjenjak poput bijele lasice u oku i dah Gvozda preko lica bio je toliko jak da je bio dovoljan samo jedan korak da satre čovjeka. Matko ga je učinio dvaput, po drugi put na vijest o smrti supruge mu Višnje – i pao u dubinu, u povijest. Vidjeli se nisu. Misao je oslijepila, bdio je samo okom srca. *Mozgom se životari, a srcem živi*, pisao je o Ivi Kozarcu. Pod intenzivnim životom, ono je posljednje i umrlo, za njom. Voljeti svim srcem znači i do posljednjega daha. Kao da je nad njim bio izrečen Ozirisov sud: *moje je srce bilo zadovoljno mojim djelom*.

Ovom nas prigodom Matko Peić neodoljivo priziva svojoj mladenačkoj lirici, zasjenjenoj prisućem smrti i epitafima: *Oĳo zagrljaja našeg / Više ništa živo*

nije. / (...) Htio sam biti ruža, osmijeh ljepši, / Ali, proljeću poljubac vreli / Odnosao me Crnom moru. Tamo kamo je prognan Ovidije.

Ali, još i više priziva nas Matko Peić svojoj putopisnoj knjizi *Ljubav na putu: Od Drave do Jadrana*, i to začudno viđenim autoreferencijalnim (da ne kažem – intuitivnim) zapisom. U znakovito poglavlje *Ljubav u kamenu*, on unosi, upravo iz Gorskog kotara, bijelu svjetlost u naslućenu kosturnicu pejzaža kao svoju popudbinu, za prijelaz u viša stanja: *Na jutarnjem suncu samo bijelo kamenje i crne ptice. Puste misli idu mozgom. Vijugaju zaokreti! (...) Gledam... u tu smrt bez tijela i na mjestima toliko se gubim, da mi se čini da sam došao na Mjesec. Krateri... okoštanim cvijećem mame opojno u svoju bijelu zamračenu dubinu. Gledam u te gore ogromne i mislim na tebe malu u Slavoniji ... i na sebe i na nas ... koji pišemo puti ili slikamo u mračku kose... I tu je njegov trenutak na kraju puta: iz mračka u svjetlost. U svome je komemorativnom govoru Marijanu Matkoviću u ovome Akademijinu predvorju isticao upravo te njegove naslove. Umjetnik i umjetnina to i jesu: snimak svjetlosti i trenutka. Potkrepljuje to s Vlatkom Pavletićem i Ivo Frangeš, u interpretacijama nadahnut i uvijek precizan: *Pa i ona crna, gusta živodajna nafta, što je drugo ako ne grobišteavnog života i ugaslih ushita flore i faune.**

No Peićeva putovanja u prošlost nisu samo povratak grobištima nego i povratak korijenima, i s h o d i š t u vidnih svjetala svoje i čovjekove domovine, u njemu – svojem vitalizmu i elementarnosti, svojem trenutku, u prezentu, koji se prostire do ruba njegovih stvaralačkih snaga, a u svakodnevicu ga raskiva i razdaje po svemu što piše. Poziva se i sâm na taj iskon:

Podrijetlom sam iz brdske Slavonije. Nije nevažno da je prezime moje majke bilo Jogun. Ja sam iz kraja Kanižlića i Miroslava Kraljevića, iz kraja kamena i vode. Potok Brzaja i vodopad Škačavac. Ti nazivi simboliziraju moj način života i pisanja. U mojoj djedovini je pastrva u vodi i ptica repomiga na omahovljenom kamenu najvibrantnija ptica u našoj ornitologiji. (...) U brdima je brzina i tečnost svega. Pogleda i govora. Dinamičan pejzaž stvorio je u svih ljudi iz mog kraja brz hod, brz govor, antiepški kroki. Prve batine u životu dobio sam jer sam šibom tjerao jednog lijenog daždevnjaka da se pokrene. Njegova sporost bila mi je nepodnošljiva. (U razgovoru s T. Bilopavlovićem, "Danas", 1985.)

Svi koji su ga poznavali i tumačili, od Ljube Babića do Stjepana Gračana i Tonka Maroevića, od Julija Benešića, Miroslava Krleže i Tadije do Marijana Matkovića, Frangeša i Bore Pavlovića, od Miroslava Vaupotića, Dubravka Jelčića i Vlatka Pavletića, da sebe i mnoge druge ne spomenem, otkrivali su i nadograđivali svoga Peića od pojave *Skitnji* do danas. Od Krležine prosudbe: “Putopisno, i ne samo na taj način, pokrio je cijelu Hrvatsku i da nije ništa drugo učinio, to bi bilo dovoljno za jedan život”, poznati su i drugi kvalifikativi u prilog Peićeva djela kao nove književnoumjetničke cjeline: “feljton izumire, putopis životari” (do pojave Peićevih *Skitnji*), “žestok život, muško pisanje”, “iz tradicije izronjeni barokni pjesnik prolaznosti”, “esejist *par excellence*”, “viteške mamuze u publicistici”, “u prozama – pjesnik, u feljtonima-putnik, u esejima-slikar”, lirik “izvan svih tijekova naše suvremene poezije” koji “smrću slavi život, a grobljima rođenje”, “putnik u hrvatsku likovnu prošlost”, “škrinja koja plovi”, “barokni rog obilja”, “raskošna veličina jednostavnosti” i drugi.

Vlatko Pavletić u svojoj je minucioznoj monografskoj divinaciji *Muški život: Hermeneutičko čitanje Matka Peića* uživiljeno je naznačio i njegov stvaralački profil, pristupnom označnicom *Peić je pjesnik ma o čemu pisao*:

U Peiću se upotpunjuju a ne potiru: pjesništvo i znanost, promišljenost i spontanost, erudicija i naivnost, knjigoljublje i hodoljublje, akcija i kontemplacija. Pred nama je neumorni radnik, bibliofil i hedonist, paseist i prezentist, prefinjeni esteta i ogrubjela terenska muškarčina. Potom nadodaje: geocentrik a ne egocentrik, iz zemlje izrastao poput slavonskoga hrasta, čvrsto ukorijenjen u svoju djedovinu, smrtno zaljubljen u Slavoniju i ostalu Hrvatsku, u panonsku i poljsku nizinu.

O koordinatama putopisnog putovanja

Bilo je nepromišljeno pozicionirati Peića kao “putopisca i književnika”, a njegove putopise u nesuglasju s cjelinom. To razlučivanje putopisca od književnika, “stilista dijamantnog reza” i u esejistici o umjetnicima i umjetnosti, koju je jednom Lj. Babić izjednačio sa simfonijskom poemom, doživio je Peić kao uvredu za putopisca i bio izazvan na izjašnjenje i o svojoj putopisnoj paradigmi: *potrebno je naglasiti da je putopis jednako vrijedna vrsta književnosti kao što su roman, novela, drama, pjesma ili bilješka*, jer nije motiv i oblik pisanja ono

po čemu treba književnicima dodavati nazive, nego je to jezik, izraz i modalitet pisanja. Pojam putovanja nije samo iznošenje dojmova o predjelima kroz koje pisac putuje:

Ja ne pišem samo o onome što vidim nego i o onome što znam. Put s velikim P – to je razgovor o lapidariju, herbariju, bestijariju, etnologiji, medicini, filozofiji, umjetnosti, a pogotovo o dnevnom životu – od jela, pića, seksualiteta – do stotina velikih životnih sitnica, koje zajedno tvore pojam Puta, koji bi u simbolskom značenju značio isto što i život u totalu.

A koje su koordinate putopisa? U prvom redu to je jedna specijalna naracija koja izaziva kod čitaoca dojam da putuje s putopiscem. (Peić, *Putopis*, “Republika” 1973, br. 9).

Peićeva putopisna književnost, zasnovana na kultu oka, dramatizaciji naracije nesputanih dojmova, postupku nizanja nepovrijeđenih slika i na jezično-stilskom izrazu opisno-pripovjedne proze, odaje tip književnika koji ne piše “radnjom” (fabulom), jer ono o čemu on kreativno piše je imaginativno – i nevidljivo je svačijem oku. Peićevo je putopisno putovanje, od fijakerskog fenjera do automobilskog fara – samo izlika za bijeg iz pojmovne civilizacije u okrilje prirode, u lirski beskraj, u tjelesno oplodeno erosom, u osjetnu potenciju čovjekovu i umjetnikovu, u potragu i otkrića, u spoznaju svijeta i doživljaju vanjštine puninom svih osjetila. U tome je pregnuće i njegov model pisanja s kojima izlazi pred nas, da bi opservacijom, deskripcijom, pletivom riječi, pikturalnom paletom i autorefleksijom “proizvodio” putopisne i srodne tekstove.

O sinesteziji kao postupku i modelu pisanja

Od samog je početka *sinestezija*, suosjet u funkcionalnoj povezanosti i međusobnom pretapanju, duhovnost i čulnost u neprekidnom trajanju, opažanje budnim osjetilima u svim oblicima pisanja i varijacijama izričaja, to je Peićevo homogeno, referalno i kreativno polje. “Vitak kao fijakerski blatobran” od svoje mladosti, od kada datira “slast slikati i pisati”, Peić je sanjareći “umišljao sebi da će postati Chopin i Stendhal”, i Liszt, dakle i glazbenik. Od tada je i na život usredotočen svečulno. Vidno-slušne i opipno-njušne asocijacije ponio je u svom fijakeru sa sobom. U *Skitnjama* on im *potresom vida* daje *okus* senzacije. One temeljne, vidno-slušne, Peić u riječima međusobno zamjenjuje, oku-uhom, vid-sluhom, oboje premeće u miris i opip, a sva osjetila znade preobli-

kovati u znak i sliku i u dojam bezglasne tišine. U tome se uočavaju čestice njegove izražajne invencije i naslućuje svojevrstan peićevski hipogram, noseći stilem vidljiv u obliku riječi utisnutih u rečenicu, zanimljiv semiotičarima. U čemu se taj izričaj ogleda, čemu teži? Evo: *U crnoj koži fijakerskog krovica* prepoznati *mijeh orgulja*, u njemu napregnutim sluhom *načuti Liszta*, u fijakerskom vonju namirisati *propali pejzaž*, osjetiti da *ponori mirišu po zastaloj grmljavini*, ne gledajući, *žmireći udisati miris*, čuti *šum bedara Slavonke* i kako *daskę od suše cvile*, slušati kako *Drava škrguće jajatim šljunkom*, kako je raku *dokucala strast naopakog hoda*, kako mu je *křestalice razveselila uho*, kako *grom traži u brzacima kremen*, kako *teški kameni žrvanj drobi mladom kukuruzu nasmijane zubice*, a *mlinski kamen satire pšenicu u nulericu*; vidjeti ili čuti izoštrjenih osjetila, *osjećati* i nečujno i gluho nijemo: *gorostasan rast mira u ravnici*, kako voće pada *bezglasno*, kako je *plovidba bezglasna*, kako *mlad jablan vrta prolaz u kamenu*, da gluhi pas *nije čuo grcaj šljuke u mulju*, da su *neke tamne slike bezglasno pratile moj bolesnički krevet*, da je *podvelebitska voda gluho nijema*. Iz te se nijeme gluhoće izvija i suptilni autoreferencijalni esej Peićeve *Ljubavi na putu* – portret nadosjetilne Slave Raškaj: *Ona je imala samo oči*. U toj se audio-vizuelnoj stilskoj matrici razvija njegov objedinjujući putopisni i esejistički model, upotpunjen brojnim poredbama, sinonimima, asocijacijama i složenijim (amplificiranim) izražajnim postavom, a iz njega nastaju varijacije i drugih oblika teksto-va.

Maniru vrhunskog pisanja u *Skitnjama*, koje su već proglašene legendarnim, dopisao je gustim lirizmom u *Ljubavi na putu* i “neponovljivim rukopisom, kao nitko prije njega, ‘portretirao’ sve hrvatske regije” (D. Jelčić). Pravedan “u raspodjeli svoje ljubavi prema svim pokrajinama” (M. Matković), umjetničkom je riječi završio svoje etičko putovanje i ispunio osobni etički “formular” svoga duga Hrvatskoj i svomu zavičaju. Zaustavio je njome “najradosnije” i “najsunčanije” trenutke cjelokupne hrvatske putopisne književnosti i u triptihu sa *Skitnjama* i *Crnim zlatom* dosegnuo svakom poetiziranom stranicom do svoga životnog djela. (*Lako je napisati knjigu, ali valja napisati jednu dobru stranicu* - Peić.) U drugoj duologiji, *Jeseni u Poljskoj* i *Evropskim skitnjama*, dovršio je dvadesetogodišnje fermentiranje pisanja i mišljenja u slikama, gdje mu je slika bila novi ležaj u još vidljivim tragovima starog, za mrtve u živim kapitalima, za slavonski đeram u nafataškom tornju, za hrvatsko u europskom, za misao da nema granica gdje se sastaju, a gdje razilaze život i umjetnost,

domovinsko, slavensko, zapadnoeuropsko i svjetsko. Obje su knjige ujedno nova potkrijeva strukture Peićeva putopisnog žanra: koliko su putopisni eseji toliko su i povijest umjetnosti, historijat našeg trajanja od srednjega vijeka i opstojavanja od renesanse u riznicama svjetskoga umjetničkog prostora.

O lirici i mikro-esejima

U Peićevu samorodnom stilskom kompleksu valja nam čitati i niz uokvirenih medaljona, minijaturnih novinskih eseja na temu *Čovjek i kultura*, nastalih iz susretišta s ljudima svakodnevice i potrebe za uspostavom kodeksa ponašanja i edukacijskog ophođenja kao nove mogućnosti neposredne komunikacije književnika, umjetnika i erudita s čitateljstvom. U njima se možda najbolje razotkriva Peić sam, njegova tankočutnost, smisao za plastičan detalj i nude nepoznate potankosti iz njegova života i svijeta umjetnosti s kojima je obasjano njegovo djelo. Čarolijom artista on velike ontološke teme čovjekova društvenoga i kulturnog bića prelijeva u znakovit “šarm maloga” istim onim umijećem pisanja, kako nam je rekao, kojim se – sinestezijski zahtijevnim postupkom - iz akovske bačve pretače vino u decilitre, a da mu kakvoća ovjerena svim osjetilima, mirisom, bojom, bistrinom, okusom, ostane ista. Ponovno smo suočeni s ishodišnim fenomenom njegova stila, koji uzima do znanja pouku pjesničkih modernista (Baudelaire, Mallarmé): oslikati, ne imenovano biće ili stvar, nego učinak što ga ono proizvodi, tako da se odjek imenovanoga kupa u novom ozračju. Na intermedijalnom iskustvu suodnosa književnosti, likovnih umjetnosti i glazbe, u ovoj je peićevskoj majstorskoj radionici podignuto sve ostalo. Na tim je temeljima, uostalom, izgrađena i njegova poetika “požeške prustovštine”.

Recimo u zaključku: pred nama je umjetnik lelujave hrvatske riječi, pisac najvibrantnijih putopisa i eseja u suvremenoj iterologiji, pjesmotvorac “magične slike domaćeg krajolika” (S. Vereš) i najveći putnik u povijesti hrvatske književnosti. Svojim djelom on ne prestaje putovati u novi život. Na tom je putu ono njegova trajna putovnica.

Poštovani članovi Akademije i uzvanici,

Primite ove moje riječi kao zajednički iskaz našega osobitog štovanja i zanosa kojima nas je Matko Peić svojom pokretnom prisutnosti i nasmiješe-

nim čovjekoljubljem obogatio, a svojim ukupnim stvaralaštvom, od *Skitnji* do *Evropskih skitnji*, od *Lirike* i *Požege* do umjetničke esejistike, od *Hrvatskih umjetnika* do *Evropskih umjetnika* prodičio i čistom opservacijom, neopterećenom shemom gledanja, predstavio svijetu na razini europske umjetnosti.

Ponavljam sebe i nas kada kažem: nema u povijesti novije hrvatske književnosti i umjetnosti samosvojnijega opusa od njegovoga. Štoviše, nema drugog putopisca koji je “proskitao” cijelom Hrvatskom, kao on, spustio pred njom glavu, čitao je i pisao o njoj perom u rukama kao žezlom i gledao teleskopom ovaj njezin beskraj pod obzorjem, a pod mikroskopom njezin humus u kojem se ona taloži, diše i odmara. Ona je smisao, ona je spas njegova trajnog života i izvan njezinih granica. Hrvatska mu je dala i vitalističku snagu da je piše i zapiše: *Zapravo, i ne pišem, ja samo – žmireći – udišem i slušam svoju domovinu*. U njoj je odasvud pozdravljao i našu zavičajnu Slavoniju: *Zdravo ogromna, teška i jaka naša pokrajino!*

Matkovo je srce, plemenito i neumrlo, koje je plamtjelo stvaralačkim žarom, i formalno sagorjelo. Od svjetlosti njegova djela vidni su nam putevi kojima je putovao. Njegovo djelo samo sobom traje. Teško je, malo ne uzaludno, bibliografijom ga odrediti. Znademo, Matko nije ni izmjerljiv, ni izbrojiv, ni odrediv. I dok veliko djelo okreće kotač, a njegov se tvorac odmara, nama je skinuti pečat s Matka Peića, ispod zapečaćenoga, objaviti već pripremljeno i u Akademijinu *Ljetopisu* saopćeno, obaviti uvide u manje poznato, prirediti nove izbore i zbornike radova o njemu. A nama je Slavoncima, umjesto drugih mu priznanja, priznao svoju posljednju želju: *Ako hoćete, skupite i objavite sve moje napisano o Slavoniji. To mi učinite, da ne ležim zakopan kao izgubljena skulptura u zemlji*.

A svima je nama kojima njegova umjetnost leži na srcu, da mu to, u znak dužnog priznanja i zahvalnosti za učinjeno, zajedničkim snagama i učinimo. Učinimo mu to!

BIBLIOGRAFIJA

- Nikola Mašić.* Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), Zagreb, 1957.; SANU, Beograd, ²1975.: Nadopunjena monografija.
- Slava Raškaj.* Kosmos, Beograd, 1957.; Spektar, Zagreb, ²1985.
- Spomenica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu 1907.-1957. ALU, Zagreb, 1958. – Suautor Ljubo Babić.
- Susret s umjetničkim djelom.* Čitanka. Školska knjiga, Zagreb, 1966.; ²1968. – Suautori: Novak Novaković i Lovro Županović.
- Vanja Radauš.* JAZU, Zagreb, 1966.; Revija, Osijek, ²1987.
- Francuski slikari XVIII. stoljeća.* Studije i eseji. Zora, Zagreb, 1967.
- Skitnje.* Matica hrvatska, Zagreb, 1967. (²1985., ³1996.). Drugo i treće izdanje priredio i popratio esejem Dubravko Jelčić za istog nakladnika.
- Lirika.* Rad JAZU, knj. 350, p.o. Zagreb, 1968. – Bilješka uredništva: Marijan Matković.
- Ivo Dulčić.* Izdanje I. Dulčić, Zagreb (1968.).
- Hrvatski umjetnici.* Eseji o hrvatskim likovnim umjetnicima XIX. i XX. stoljeća. Znanje, Zagreb, 1968.
- Pristup likovnom djelu. Predgovor Ljubo Babić, Školska knjiga, Zagreb, 1968.; ⁹1986. - Prijevod na slovenski, DZS, Ljubljana, 1972.
- Jesen u Poljskoj.* Naprijed, Zagreb, 1969. *Predgovor* (Jaroslaw Iwaszkiewicz).
- Hrvatski slikari i kipari. Slavonija – Srijem. Matica hrvatska, Osijek, 1969.
- Vladimir Filakovac (1892.-1972.). Retrospektivna izložba. Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1972.
- Crno zlato.* INA – Naftaplin, Zagreb, 1974. Predgovor: *Kako je nastala ova knjiga* (Drago Bobić)
- Slavonija – likovne umjetnosti.* “Glas Slavonije”, Osijek, 1975.
- Slavonija – likovne umjetnosti.* Glas Slavonije, Osijek, 1975. *Pogovor* (Matko Peić).
- Umjetnost u Slavoniji i Baranji.* Privredna komora Slavonije i Baranje, Osijek, 1980. – Separat iz knjige “Slavonija ’80”.
- Vojnović i likovne umjetnosti.* JAZU, Zagreb, 1981. – Po. iz Radova Međunarodnog simpozija *O djelu Iva Vojnovića.*
- Izabrana djela.* Priredio i predgovor napisao Vlatko Pavletić. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 159, NZ Matice hrvatske (Zagreb, 1982.)

- Slavonija – književnost*. Izdavački centar “Revija”, Osijek, 1984.
- Ljubav na putu. Od Drave do Jadrana*. Globus, Zagreb, (1984). *Predgovor* (Marijan Matković).
- Evropske škitnje*. Znanje, Zagreb, 1985.
- Josip Račić*. Spektar, Zagreb, 1985.
- Evropski umjetnici*. Alfa, Zagreb, 1986.
- Portreti hrvatskih umjetnika XIX. i XX. stoljeća. “August Cesarec”*, Zagreb, 1986.
- Zdenka Pexidr Srića. “Ulrich”*, Zagreb, 1987. – Katalog – monografija.
- Ljudevit Kara. “Ulrich”*, Zagreb, 1989. – Katalog – monografija.
- Miroslav Kraljević*. Galerija “Miroslav Kraljević”, INA-Naftaplin, Zagreb, 1989. – Katalog – monografija.
- Požega*. Poglavarstvo Grada Požege, Požega, 1995. *Proslav* i pogovor s bibliografijom *Matko Peić* napisao Rudolf Heli.
- Ljubav za Hrvatsku*. Priredio i predgovor napisao Dubravko Jelčić. Dom i svijet, Zagreb, 1999.

SPOMENICA PREMINULIM AKADEMICIMA

SVEZAK 114

MATKO PEIĆ

1923. – 1999.

Nakladnik

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Zrinski trg 11, 10 000 Zagreb

Za nakladnika

akademik ANDRIJA KAŠTELAN, glavni tajnik

Tehnički urednik

RANKO MUHEK

Naklada

400 primjeraka

Tisak

INTERGRAFIKA

ISBN 953-154-596-0

ISSN 1330-0865

ISBN 953-154-596-0

9 789531 545969